

עומק הפשט

עיונים בראש"י

על פי 'לקוטי שיחות' ברכים ה-ט

פ' כי תצא

הערות והארות יתקבלו בברכה בטל'
08-6882799 / 050-4125205
או במייל rizs@neto.bezeqint.net
ניתן גם להזמין לפרשיות נוספות

כל הזכויות שמורות

"כי יקרא קן צפור לפניך בדרך, ככל עין או או על הארץ, אפרוחים או ביצים והאם רוכצת על האפרוחים או על הביצים, לא תקח האם על הבנים. שלח תשלח את האם, ואת הבנים תקח לך, למען ייטב לך והארכת ימים" (כב, ו-ז)

"למען ייטב לך וגו' – אם מנאה קלה שאין בה חסרון כיס אמרה תורה 'למען ייטב לך והארכת ימים', קל וחומר למתן שכרן של מצוות חמורות":

הרא"ם כתב בכוונת דברי רש"י (וכ"כ בעוד מפרשים):

"פירוש – אל יקשה בעיניך על שאמר הכתוב בשכר מצות שילוח הקן, שהיא מצוה קלה, 'למען ייטב לך והארכת ימים'; ולא אמר כן במצוות החמורות!

דרבותא אתא לאשמועינן, שאפילו במצוה קלה כזאת שאין בה חסרון כיס אמרה תורה 'למען ייטב לך והארכת ימים', קל וחומר למתן שכרן של מצוות חמורות".

כלומר: בכוונה תחילה בחרה התורה להשיענו שכר זה דוקא במצוה קלה ביותר – כי מזה נוכל ללמוד בקל וחומר על שאר המצוות, החמורות יותר ממנה (מפני שיש בהם חסרון כיס, או שיש בהם טירחא יתירה וכו').

ולפי ביאור זה – יש לתת טעם בדיוק לשון רש"י, ששינה מלשון הספרי:

בספרי כאן! הלשון היא "מצוה קלה שהיא כאיסור" – כלומר: יש בה חסרון כיס מועט

ביותר, כשווי איסר בלבד – אולם רש"י משנה וכותב "מצוה קלה שאין בה חסרון כיס", ומשמע: שאין בה חסרון כיס כלל;

כי, כיון שכוונת התורה היא לחדש את השכר אפילו ביחס למצוה קלה, מוכרחים לומר שמצות שילוח הקן היא המצוה הקלה ביותר, ולכן בחרה התורה דוקא בה –

ולכן אין רש"י אומר "מצוה קלה שהיא כאיסר" (שאז קשה: למה בחרה התורה במצוה כזו שיש בה חסרון כיס מועט, ולא במצוה קלה יותר שאין בה חסרון כיס כלל?) אלא מדייק "שאין בה חסרון כיס" כלל, שדוקא כך מובן למה בחרה התורה דוקא במצוה זו.

בין "הפסד" – ל"מניעת הריווח"

אמנם עדיין צריך ביאור, בעצם הענין:

סוף סוף, איך יכול רש"י לומר "מצוה קלה שאין בה חסרון כיס", בשעה שזה לכאורה היפך המציאות, שהרי המשלח מפסיד את שווייה של הציפור האם, שאינו יכול לקחתה (אלא "שלח תשלח את האם")!

ובמשכיל לדוד כתב לתרץ, "דהעדר הריוח לא מיקרי חסרון כיס". כלומר: אם היה האדם נדרש להוציא את הציפור מרשותו לאחר שכבר זכה בה – אז היה זה "חסרון כיס"; אולם כיון שהצפור עדיין לא באה לרשותו וכל ההפסד הוא בזה שאינו יכול עתה לזכות בה – שוב הרי זה בגדר "מניעת הריוח" בלבד, ולא "חסרון כיס" ממש.

ולכאורה לפי זה היה אפשר להסביר את שינוי הלשון בין הספרי לבין רש"י:

הנה דבר זה אם "מניעת הריוח" נחשב ל"הפסד" או לא, יש בו צדדים לכאן ולכאן² – ובזה נחלקו הספרי ורש"י:

הספרי נקט כהסברא שגם מניעת הריוח נחשב הפסד, ולכן כתב "מצוה קלה שהיא כאיסר", כיון שהמשלח מפסיד את שווי הציפור האם; אולם רש"י, לפי דרך הפשט, למד שאין זה נחשב הפסד, ולכן נקט "מצוה קלה שאין בה חסרון כיס".

אך כד דייקת, אין בכך די כדי ליישב את הענין:

גם אם נלמד שאין "מניעת הריוח" נחשבת ל"הפסד" ממש, הרי דבר פשוט הוא ונראה במוחש, שמניעה זו חשובה בעיני האדם ומצטער הוא עליה.

2. ראה מה שציין בשדי חמד כללים מערכת ה אות סט; פאת השדה לכללים שם אות ב.

ואם כן, כיון שהתורה חיפשה להשמיענו את השכר ד"למען ייטב לך" דוקא במצוה קלה ביותר, "שאינן בה חסרון כיס" (כנ"ל) – בוודאי הכוונה בזה שאפילו מניעת הריווח אין בה; שהרי אם היה בזה מניעת הריווח, שוב צריכה היתה התורה להשמיענו השכר במצוה עוד יותר קלה שאפילו מניעת הריווח אין בה (ואינן צער לאדם כלל)!

רש"י לשיטתו, דרך הפשט

ונ"ל, שבאמת נתכוון רש"י פשוטו כמשמעו – שבמצות שילוח הקן אין חסרון כיס כלל. וזה שבספרי אמרו "שהיא כאיסור", היינו שיש בה חסרון כיס מועט עכ"פ – הנה רש"י אזיל לשיטתיה:

מלשון הכתוב "שלח תשלח", למדו חז"ל³ שאם שלח את האם וחזרה, חייב לחזור ולשלחה, "ואפילו מאה פעמים"; וכן היא ההלכה⁴.

אולם רש"י בפירושו בא ליישב "פשוטו של מקרא", גם אם הוא דלא כהלכתא; ואכן, רש"י בפירושו עה"ת לא הביא דרשה זו, ואדרבה – מתוך לשונו יש ללמוד להיפך, שרק מיד כשמוצא האם והבנים אז חייב לשלחה, אבל אם לאחר מכן חזרה להקן – שוב אינו חייב לשלחה.

שכן כתב רש"י בפסוק הקודם (פסוק ו):

"כי יקרא – פרט למזומן; לא תקח האם – בעודה על בניה".

הרי מפורש בדבריו, כי כל המצוה לשלח היא רק בפעם הראשונה, כאשר מוצא את הקן בדרך מקרה, ואז אסור לקחת את האם, "בעודה על בניה";

אולם מיד לאחר שמצא את הקן ושלח את האם, שוב הבנים נמצאים ברשותו (גם אם עדיין לא לקחם בפועל), וכבר הם בבחינת "מזומן". זאת ועוד: מיד לאחר ששלח את האם פעם אחת, שוב אי אפשר לומר שהיא "עודה על בניה"! ומשמע איפוא שאם חזרה יהיה מותר לקחתה.

ומעתה יתבאר היטב השינוי בין רש"י להספרי:

רש"י כתב שבמצוה זו "אין בה חסרון כיס", כי בדרך הפשט כל האיסור הוא על לקחת האם "בעודה על בניה", אבל אם אחר כך חוזרת היא אל הקן – מותר לקחתה. והרי כן

3. חולין קמא, א.

4. וראה פיה"מ להרמב"ם סוף חולין; בית יוסף יורה דעה סי' רצב.

הוא בטבע הצפור האם, שלאחר ששלחו אותה פעם אחת, היא חוזרת שוב ושוב אל הקן שהיתה בו. נמצא, איפוא, שהמשלח לא הפסיד מאומה, כי כל האיסור הוא לקחת את הצפור האם מיד כשרואה אותה, אבל בדרך כלל היא הרי חוזרת אל הקן ויכול אז לקחתה ולזכות בה;

אולם הספרי מפרש בדרך ההלכה, ובדרך ההלכה אסור לזכות בהצפור גם בפעם השניה שהיא חוזרת ובאה, וממילא מפסיד המשלח את שווייה. וזהו שלדעת הספרי מצוה זו יש בה חסרון כיס מועט – "שהיא כאיסר".

ודו"ק.

(חלק ט - תצא א)

ב

"שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך למען ייטב לך
והארכת ימים. כי תבנה בית חדש ועשית מעקה .. לא תזרע
כרמך בלאים .. לא תחרש בשור ובחמר יחדו. לא תלבש
שעמנו צמר ופשתים יחדו. גדלים תעשה לך על ארבע כנפות
כפותך אשר תכסה בה. כי יקח איש אשה" (כב, ז-יג)

"למען ייטב לך וגו' – אם מלוא קלה שאין זה
חסרון כי אם אמרה תורה 'למען ייטב לך והארכת
ימים', קל וחומר למתן שכרן של מלוא חמורות:

כי תבנה בית חדש – אם קיימת מלוא שילוח
הקן סופך לבנות בית חדש, ותקיים מלוא מעקה
– שמלוא גוררת מלוא, ותגיע לכרם וסדה
ולבגדים נאים. לכך נסמכו פרשיות הללו:

מקור דברי רש"י הוא לכאורה במדרש תנחומא על אתר, וז"ל:

"מצוה גוררת מצוה מנין? דכתיב 'כי יקרא קן צפור לפניך שלח תשלח .. למען ייטב
לך והארכת ימים'. אחריו מה כתיב? 'כי תבנה בית חדש' – תזכה לבנות בית חדש ולעשות
מעקה. מה כתיב אחריו? 'לא תזרע כרמך בלאים' – תזכה לכרם ולזרוע שדה. מה כתיב
אחריו? 'לא תחרוש בשור ובחמור' – תזכה לשוורים וחמורים. מה כתיב אחריו? 'לא
תלבש שעטנו' – תזכה לבגדים נאים מן צמר ולבגדים נאים מפשתים. מה כתיב אחריו?
'גדילים תעשה לך' – תזכה למצות ציצית. מה כתיב אחריו? 'כי יקח איש אשה' – תזכה
לאשה ובנים".

ויש לדייק בהשינויים ששינה רש"י מדברי התנחומא:

בתנחומא הזכירו גם את זה שהאדם זוכה לשורים וחמורים, על יסוד הכתוב "לא תחרוש בשור ובחמור" – ורש"י לא הביאו.

בתנחומא המשיכו את סמיכות הפסוקים גם על הכתוב דמצות ציצית ("תזכה למצות ציצית"), וגם על הכתוב דכי יקח אשה ("תזכה לאשה ובנים") – אך רש"י למד שהסמיכות מסתיימת במצות "לא תלבש שעטנז צמר ופשתים יחדיו", ואילו המשך הפסוקים כבר אינו בהאי ענינא.

שכר מצוה – בגשמיות

ויש לומר הביאור בזה – על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון:

זה שרש"י לא הביא שהאדם מתברך בשור וחמור – יש לומר, כי המציאות של שור וחמור טפלה היא ונכללת בברכת כרם ושדה, כי ענינם של שור וחמור הוא רק כשחורש עמהם וכו'.

[וראה שבת קיח, ב שאמר רבי יוסי: "מימי לא קריתי לאשתי 'אשתי' ולשורי 'שורי' – אלא לאשתי 'ביתי' ולשורי 'שדי'", וברש"י שם: "אשתי ביתי, שהיא עיקר כל הבית. ולשורי שדי, שהוא עיקר של שדה". והיינו, שרבי יוסי לא ראה במציאות ה"שור" ענין לעצמו, אלא רק כחלק מעבודת השדה. וראה לקר"ש ח"ז ע' 176].

וזה שלא הכניס בסמיכות הפסוקים גם את הפסוק העוסק במצות ציצית (ובמילא גם המשך הענין ד"אשה ובנים") – יש לבאר, כי רש"י למד שעיקר השכר הוא כפשוטו, "למען ייטב לך" בגשמיות; ולכן:

כל הפסוקים העוסקים בענינים ומעלות גשמיות מהווים המשך למצות שילוח הקן, שהאדם זוכה לכל הדברים הגשמיים בזכות המצוה [ורק שב"בית חדש" יש גם את הזכות דמצות מעקה בנוסף לשכר הגשמי של עצם הבית החדש];

אולם הפסוק העוסק במצות ציצית, הרי כיון שאין בזה תוספת שבת ומעלה בגשמיות, כי אין בגד העשוי מארבע כנפות (וחייב בציצית) יותר יפה ומשובח מאשר בגד העשוי משלוש כנפות (ופטור מציצית) – [ויתירה מזו: הרי השבח דבגדים נאים נלמד כבר מהפסוק הקודם, שבו מדובר על «צמר ופשתים»] – על כרחך שאינו שייך (בדרך הפשט) לסמיכות הכתובים שענינה (בעיקר) שכר מצוה בגשמיות.

"עשה" גוררת "עשה"

ואכתי צריך ביאור:

בנוגע לבית חדש הזכיר רש"י בנוסף לשכר הגשמי גם "ותזכה למצות מעקה שמצוה גוררת מצוה";

ואילו בנוגע להמשך הפסוקים הזכיר רש"י רק את השכר הגשמי, "ותגיע לכרם ושדה ולבגדים נאים", ולא הזכיר גם את זכות המצוות שבהם – "ותקיים מצות לא תזרע כרמך כלאים, לא תחרוש בשור ובחמור יחדיו, לא תלבש שעטנוז"!

ויש לומר – בפשטות:

שילוח הקזן היא מצות עשה וגוררת אחריה מצות עשה, מה שאין כן הציוויים שלאחרי זה הם לא תעשה.

ובזה יובן גם שהתנחומא מביא דוקא מצות ציצית – שהיא מצות עשה.

ובעומק יותר (אליבא דרש"י) – ראה בסימן הבא.

(חלק ט – תצא א)

"כי יקרא קן צפור לפניך בדרך, בכל עץ או או על הארץ, אפרוחים או ביצים והאם רוכצת על האפרוחים או על הביצים, לא תקח האם על הבנים. שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך למען ייטב לך והארכת ימים. כי תבנה בית חדש ועשית מעקה לנגד ולא תשים תמים בביתך כי יפל הנפל ממנו. לא תורע כרמך בלאים פן תקדש המלאה הזרע אשר תורע ותבואת הכרם. לא תחרש בשור ובחמור יחדו. לא תלבש שעמנו צמר ופשתים יחדו" (כב, ו-יא)

"למען ייטב לך וגו' – אם מנזה קלה שאין זה חסרון כיס אמרה תורה 'למען ייטב לך והארכת ימים', קל וחומר למתן שכרן של מנזות חמורות:

כי תבנה בית חדש – אם קיימת מנזת שילוח הקן סופך לבנות בית חדש, ותקיים מנזת מעקה – שמנזה גוררת מנזה, ותגיע לכרם וסדה ולבגדים נאים. לכך נסמכו פרשיות הללו:

לפי דברי רש"י, שסמיכות הפרשיות באה להורות על השכר שמקבל מי שעושה "מצוה קלה", שהוא זוכה ל"בית חדש .. לכרם וסדה ולבגדים נאים" – יש לדקדק:

ידוע⁵, שבשלושת הסוגים של מזון, לבוש ובית, הרי המזון מוכרח ונצרך לחיות האדם יותר מאשר בגדים; ואילו בגדים מוכרחים ונצרכים יותר מאשר בית.

5. ראה "המשך מים רבים-תרל"ו" בתחילתו. וכן הוא גם במוחש.

[ולהעיר מהסדר בדברי יעקב⁶: "ונתן לי (א) לחם לאכול (ב) ובגד ללבוש (ג) ושכתי בשלום אל בית אבי"].

ואם כן בנדוד, כאשר בא הכתוב לפרט את הענינים שבהם זוכה מקיים המצוה, היה לו להקדים את עניני הכרם והשדה והלבושים לפני "בית חדש"⁷ – ואז היה מובן היטב הסדר, שבא להודיע כי האדם יזכה לא רק בדברים המוכרחים כמזון (כרם ושדה) ולבוש (בגדים נאים), אלא יזכה גם ל"בית חדש";

אולם בפועל הקדים הכתוב את "בית חדש", עוד לפני "כרם ושדה" ו"בגדים נאים" – וטעמא בעי.

"ותקיים מצות מעקה" – דוקא

ויש ליישב ולבאר הטעם שהקדים הכתוב "בית חדש" – כי השייכות ד"בית חדש" לשילוח הקן היא בהדגשה יתירה, יותר מאשר השייכות דשאר הענינים לשילוח הקן; ולכן דוקא "בית חדש" בא בסמיכות ממש לשילוח הקן – ושאר הענינים באים רק לאחר מכן.

ויובן בהקדים (ראה גם לעיל סימן ב):

כד דייקת שפיר, הרי בנוגע ל"בית חדש" מפרט רש"י גם את המצוה שבדבר: "(סופך לבנות בית חדש) ותקיים מצות מעקה שמצוה גוררת מצוה"; ואילו בנוגע להמשך הענינים מזכיר רש"י רק את השכר הגשמי, "ותגיע לכרם ושדה ולבגדים נאים", ולא פירט גם את זכות המצוות שבהם (רש"י לא כתב "ותקיים מצות 'לא תזרע כרמך כלאים', 'לא תחרוש בשור ובחמור יחדיו', 'לא תלבש שעטנז'").

ובשלמא אם היה רש"י כותב רק "ותקיים מצות מעקה", היה אפשר לומר שפירט המצוה שבענין הראשון, וסמך על התלמיד שיבין מעצמו כי גם בהענינים שלאחר מכן השכר הוא לא רק בהשכר הגשמי אלא גם בזכות המצוה שבדבר –

אך מזה שרש"י מדגיש "ותקיים מצות מעקה" שמצוה גוררת מצוה, ורק לאחר זה הוא ממשיך "ותגיע לכרם ושדה ולבגדים נאים", משמע שנתכוון להגביל הענין ד"מצוה גוררת מצוה" דוקא ל"מצות מעקה" ואילו כל ההמשך אינו שייך לזה (דאל"כ היה רש"י כותב את זה "שמצוה גוררת מצוה" לאחר הכל).

6. ויצא כח, כ-כא.

7. ולהעיר מפ' שופטים כ, ה-ז. תבוא כח, ל. סוטה מד, א. רמב"ם ונ"כ הל' דעות פ"ה הי"א. ואכ"מ.

"מצוה גוררת מצוה" – הדומה לה

ביאור הענין:

לפי דרך הפשט ("פשוטו של מקרא"), הענין ד"מצוה גוררת מצוה" מתאים רק כאשר יש קשר תוכני בין המצוות. כלומר: זה שהמצוות מביאות לשכר גשמי – אין בזה הגבלות מיוחדות, ולכן אפילו "מצוה קלה" מביאה לשכר רב בכמה וכמה ענינים שונים; אולם זה שקיום מצוה אחת "גורר" קיום מצוה נוספת – מתאים כאשר המצוות שייכות זו לזו בתוכנן.

ולכן:

זה שבזכות מצות שילוח הקן זוכה האדם לשכר גשמי – אינו מוגבל דוקא בענינים השייכים בתוכנם למצוה זו, ולכן מבאר רש"י סמיכות הפרשיות שהאדם זוכה בזכות שילוח הקן גם ב"בית חדש", גם ב"כרם ושדה" וגם ב"בגדים נאים";

אולם זה שבזכות מצות שילוח הקן באה מצוה נוספת – אינו מתאים לאומרו לגבי המצוות דכלאים שבהמשך הענין (כלאי הכרם, כלאי בהמה וכלאי בגדים) שלא מצינו שייכות תוכנית מיוחדת ביניהם למצות שילוח הקן. ולכן מגביל רש"י הענין ד"מצוה גוררת מצוה" דוקא לענין מעקה, שבו רואים את ההמשך לשילוח הקן (לא רק מצד השכר הגשמי ד"בית חדש", אלא גם) בזכות המצוה הנוספת שהיא באותו התוכן:

ראשית כל, הנה כשם ששילוח הקן הוא מצות עשה – כך גם מצות מעקה היא מצות עשה, משא"כ המצוות דכלאיים שהן מצוות לא תעשה.

[ויש להוסיף, שכשם שבשילוח הקן יש גם ענין דלאו – "לא תקח האם על הבנים", כך במעקה יש גם ענין דלאו – "ולא תשים דמים בביתך".]

שנית, כשם ששילוח הקן אינה מצוה חיובית שאדם צריך לחפש אחריה, אלא שרק אם ברצונו לקחת הבנים לעצמו ("את הבנים תקח לך") אז יש עליו המצוה ד"שלח תשלח את האם"⁸ – כך עשיית מעקה אינה מצוה שאדם נדרש לקיים מצד עצמו, אלא שרק אם ברצונו לבנות לעצמו בית חדש אז מוטל עליו החיוב לעשות מעקה לגגו.

ועוד בה שלישייה, שכשם שהטעם בשילוח הקן מובן בפשטות שהוא משום שאכזריות היא לקחת הבנים בעוד האם על בניה – כך הטעם במצות מעקה הוא למנוע מצב של אכזריות: "ולא תשים דמים בביתך".

8. ראה מה שחקר בזה בחות יאיר סי' סז. ועוד. – אבל שם הוא לפי דרך ההלכה, ובדרך "פשוטו של מקרא" לכאורה פשוט הוא שכל החיוב ד"שלח תשלח" הוא רק באם האדם רוצה לקחת הבנים. וראה גם לעיל סימן א.

למה לא מצות מעקה?

אמנם עדיין יש להקשות בכללות הענין:

כמו שנתבאר, רש"י מקשר את הפרשיות זה לזה, ומבאר שבזכות מצות שילוח הקן זוכה האדם לכו"כ עניני שכר גשמי המבוארים בהמשך הכתובים: (א) "בית חדש". (ב) "כרמך". (ג) "צמר ופשתים".

ולכאורה, כיון שבענין "בית חדש" יש המצוה דעשיית מעקה – הרי אפשר לומר שהשכר דכרם ושדה ובגדים נאים בא בהמשך למצות מעקה (ואדרבה: אם "מצוה קלה" כשילוח הקן מביאה שכר גשמי רב – עאכו"כ עשיית מעקה שיש בזה יותר טירחא והוצאת ממון!);

וא"כ, מנין לנו לקשר את השכר ד"כרם ושדה ובגדים נאים" לשילוח הקן שלפני פניהם – ולא נאמר שזוכה להם האדם בזכות המצוה דעשיית מעקה הסמוכה להם?

ועצ"ע.

(חלק ט – תצא א)

לע"נ

הרה"ח ר' אורי

בן הרה"ח ר' שאול

בן-שחר

מראשוני הפעילים והמחנכים ב"רשת אהלי יוסף יצחק ליובאוויטש"

שימש שנים רבות כמנהל בי"ס חב"ד ביפו, ולאחר מכן כראש כולל

"תפארת זקנים לוי יצחק" בתל אביב

נלב"ע בעש"ק י"ז אלול תשס"ז

תנצב"ה